

Doc. dr Teodor KOVAC,

NEKA SEĆANJA NA HAŠOMER HACAIR PRVIH MESECI OKUPACIJE U NOVOM SADU

Sećanja koja treba da se pribeleže, datiraju unazad blizu 35 godina. A to nije malo — uobičajeno je da se toliko računa ceo jedan ljudski vek. Lako je objasniti, jer to je prirodno, da su tokom tolikih godina mnogi događaji, datumi, likovi sasvim zaboravljeni, ili da su tako izbledeli da je teško reći koliko su sećanja danas još dovoljna da se može osloniti i pozivati se na njih kao na neki dokumenat. Pa ipak, pisac ovih redova prihvata se nimalo lake moralne obaveze da, u nedostatku odgovarajućih dokumenata, kao pripadnik Hašomer hacaira, i sada već retkih živih učesnika tih događaja, na ovaj način spase od zaborava one događaje kojih se još seća. Čini to u nadi da će oni, možda, pomoći da se dobije jasniji uvid u shvatanja i postupke jevrejske omladine u Hašomer hacairu tih dana. Osim toga, ovi redovi su, na izvestan način, »dug časti« potpisanog i senima onih koji su bili akteri ovih događaja, a koji nisu više među živima jer su ubijeni u ratu, ili su umrli za ove blizu tri i po decenije. Potpisani je u više mahova odlučio da pokuša, pa je pokušao da to i izvede, da pribeleži ove događaje, međutim ipak je od toga uvek odustajao, plašeći se da kao amater, a uz to još i bez pismenog traga, neće umeti da to učini na zadovoljavajući način. A svaka takva obnovljena želja sve brže je splašnjavala pred sve većim rastojanjem od događaja koje je trebalo zabeležiti. Samo sticajem okolnosti i na insistiranje kvalifikovanih stručnjaka, ova zbivanja biće ipak zabeležena kao sećanja jednog od učesnika tih dana, onoliko koliko se to već može posle toliko godina, a bez pomoći bilo kakvih dokumenata ili drugog nekog pisanog traga. Otuda se i ne pledira za tačnost do detalja ni za jedan događaj, ni za jedno ime, ni za jednu činjenicu.

O Hašomer hacairu nije pisano u nas posle rata, sem uzgred i malo^{3, 5, 6, 7*}. Na jednom mestu⁶, za Hašomer hacair se kaže »... Cilj ove organizacije je fizičko i psihičko pripremanje jevrejske omladine za odlazak u Palestinu, uključivanje u njenu obnovu,

---

* Arapski brojevi označavaju redosled literature i beležaka na kraju rada.

kao i izgradnju socijalističkog društva unutar poljoprivrednih organizacija i skupova...« U jednoj drugoj ediciji' o zadacima Hašomer hacaira stoji da je ovaj pokret »... svestan da se vezuje s jevrejskim i svetskim proletarijatom i njegovom sudbinom« (str. 13) i dalje »... Hašomer hacair na bazi Borohovljeve aplikacije marksizma na jevrejsko pitanje unosi u svoj rad snažnu socijalnu notu koja se ne iscrpljuje u romantičarskoj buni protiv današnjeg sveta ... nego prelazi na delo: izgradnju hebrejske radne Palestine...«, a navodi se⁵ i »da se Hašomer hacair sve više usmeravao rešavanju socijalnih problema buduće palestinske zajednice«. Kao izraziti pripadnik levog krila svetske cionističke organizacije, podstaknut nastupajućim fašizmom u Nemačkoj, Hašomer hacair je smatrao da se jevrejsko pitanje može rešiti jedino miroljubivom izgradnjom socijalističke jevrejske domovine na tlu tadašnje Palestine.

Ovaj pokret jevrejske omladine u našoj zemlji posebno se počeo širiti oko 1930. godine. U to vreme, tačnije u jesen 1931. godine,⁷ Hašomer hacair i u Novom Sadu pušta koren, stvara svoj dom, »ken« (=gnezdo) — kako su se svuda nazivale prostorije njegovih mesnih organizacija. U njima je jevrejska omladina, pored nedvosmislenog cionističkog vaspitanja, dobijala, kao što se to može videti iz malopre navedenih citata, i ozbiljno marksističko vaspitanje; na primer, »Crveni vodič« navodi u literaturi koja se smatra obaveznom: Marksa, Engelsa, Plehanova, Adžiju, Cesarca itd. (str. 62 i drugde, edicije pod 1). A ne sme se zaboraviti da je to 1932. godina, pa otuda je u kartoteci tadašnje policije Hašomer hacair okvalifikovan kao »komunistički sumnjiva cionistička organizacija« (str. 20 edicije pod 5).

Hašomer hacair obuhvatao je omladinu od 9 — 10 do 20 — 22 godine života, podeljenu prema uzrastu u grupe od po 10 — 15 omladinaca odn. omladinki. Ovakva grupa (»kvuca«) imala je vrlo bogat i sadržajan kulturni, politički, vaspitni, sportski i skautsko-izviđački rad, vaspitavajući visoko moralni (ali ne asketski) kolektivistički duh. Taj rad, uvek podešen prema uzrastu pripadnika grupe, bio je posebno intenzivan tokom letnjih (ređe zimskih) skupova Hašomer hacaira iz cele zemlje, a među kojima su se nalazili i budući narodni heroji Jugoslavije i budući visoki vojni rukovodioci naše zemlje i Izraela. »Stariji« pripadnici Hašomer hacaira (od 17. do 20. — 22. godine života) posebno su ozbiljno i sistematski učili istoriju, naročito jevrejsku, sociologiju, dijalektički materijalizam, psihologiju i psihoanalizu, pratili književnost, a od malih nogu učili jevrejski jezik. Biblioteka novosadskog — i ne samo tog — »kena« sadržavala je knjige koje bi rado posedovale mnoge biblioteke i danas (na primer, kompletna izdanja »Nolita« itd.). Pomenuta godišta, kao i ona za godinu-dve mlađa,

ona od 15 — 16 godina, predstavljala su kolektiv kakav se danas već retko gde sreće. Na primer, pripadnici takve »kvuce« nisu imali »svog« novca — »kvuca« je imala blagajnika kome se predavao sav novac, džeparac ili novac zarađen odn. dobijen na neki drugi način, Blagajnik se brinuo o svim troškovima grupe van škole i kuće (kao što su ulaznice za bioskop, pozorište (u Novom Sadu je pred rat pozorište bilo među omladinom vrlo popularno, posebno oni komadi koji su imali socijalnu sadržinu), za izlete, za sladoled i sl.). Hašomer hacair u Novom Sadu, kao i u većini drugih mesta u Jugoslaviji, bio je pretežno sastavljen od srednjoškolske omladine osrednjeg ili imućnog materijalnog stanja, tako da je džeparca uvek bilo, ali se nikada nije desilo da bi bilo ko bilo kakvom motivacijom pokušao da zadrži neki dinar za sebe — tako nešto nije se moglo zamisliti jer bi to značilo neminovno izolaciju, bojkot i otpadanje od sredine, od pokreta.

Mesno rukovodstvo Hašomer hacaira sačinjavali su desetak najagilnijih pripadnika »kena«. Zapravo, izraz »najagilniji« nije pogodan, jer među stvarnim pripadnicima »kena« nije bilo neagilnih, svak je ispunjavao obaveze, doprinosio stvaranju »štimuma« i pogodne kolektivističke atmosfere onoliko koliko je to bilo moguće prema ličnim kvalitetima i sposobnostima. Otuda su, u stvari, u rukovodstvu bili oni koji su za tu dužnost imali poseban afinitet i posebnog smisla.

Sa završenom srednjom školom odn. sa punih 20 — 22 godina, dolazila je »priprema« (»hahšara«), odlazak na poljoprivredna imanja ili izučavanje pogodnih zanata. Tokom takvog izučavanja živelo se i učilo u kolektivu kibučkog tipa 2 — 3 godine, dok se određeni manuelni rad nije izučio i nije stvorila mogućnost da se ode u tadašnju Palestinu, Erec Jisrael, radi stvaranja novih kibuca na neplodnoj močvarnoj ili pustinjskoj zemlji.

Treba još jednom navesti da »hahšara« nije bila samo škola za učenje zemljoradnje ili zanata u užem smislu, nego istovremeno i škola gde se učilo kolektivnom životu u komuni u najbukvalnijem smislu reči. Tamo lične svojine nije bilo, izuzev takvih predmeta koji su služili za ličnu higijenu ili za ličnu upotrebu. Sve je bilo zajedničko, nije bilo plate, nego sva se zarada predavala blagajniku, a svak je, prema dogovoru, dobijao koliko mu treba.

Nekoliko godina pre rata, Hašomer hacair je u novosadskom »kenu« imao oko 150 članova. »Ken« se tada sastojao iz 4 — 5 prostorija, inače dosta neuglednih, iza tzv. »jevrejske« osnovne škole, da bi se posle preselio na poslednji sprat Jevrejskog doma (današnje Škole za primenjenu umetnost, u ulici Petra Drapšina).

Pred sam rat, mesno rukovodstvo dobilo je od »zemaljskog rukovodstva« adrese »zemaljskih« rukovodstava okolnih država.

Treba znati da je Hašomer hacair bio organizovan u nizu zemalja, a svetsko rukovodstvo se u to vreme nalazilo, ukoliko sećanja ne varaju, u Varšavi. Sedište jugoslovenskog rukovodstva, kao i sedišta ostalih cionističkih organizacija u Jugoslaviji, bilo je u Zagrebu. Pomenute adrese su dostavljene u nameri da, ako dođe do rata, a pojedinci iz naše zemlje dođu do tih, okolnih, zemalja, ili ako naš grad bude zauzet od vojske tih zemalja, pokret ili pojedinac iz pokreta imaju neki »oslonac« u toj novostvorenoj situaciji.

Okupacija koja je sledila kratkotrajnom aprilskom ratu organizaciono je razbila pokret i u Novom Sadu. Među prvim merama okupatora bila je naredba, koja je odmah i brutalno provedena, o proterivanju svih onih koji nisu poticali sa teritorije »sentištanske« Mađarske, a to je činilo blizu polovinu, ako ne i više, pripadnika Hašomer hacaira. Osim toga, ubrzo po okupaciji, u Novom Sadu je komandant grada — grad je prvih meseci okupacije bio pod vojnom upravom — mobilisao na prinudni rad sve Jevreje od 18. godine do u duboku starost. Takva okolnost je svaki organizovani rad u to vreme činila praktično nemogućim. Zbog toga je preostalo starije članstvo tada rešilo da zbog ovakvih vanrednih prilika privremeno prestane s dotadašnjim načinom organizovanog rada i »raspusti« mlađe od 16—17 godina, ne znajući u tom času da to »privremeno« stanje neće biti nikada okončano.

Tako je u Novom Sadu, u to vreme, ostalo nešto manje od tridesetak aktivnih pripadnika Hašomer hacaira iz predratnog »kena«. Takva situacija je i usloвила odluku da se sve »kvue« spoje i da svi koji su ostali čine »rukovodstvo«.

Saradnja sa peštanskim, i uopšte s mađarskim, pokretom nije nikada uspostavljena uprkos takvim pokušajima: u početku, prvih meseci, putovanja iz Novog Sada u Budimpeštu bila su za Jevreje dosta teška i skopčana s mnogim formalnostima, a kasnije, na tome se više nije ni insistiralo jer se okupacija smatrala provizorijumom i prema tome »vezivanje« za mađarski pokret nije ni izgledalo da ima neke svrhe.

Pod uslovima koji su onemogućivali rad koji bi bio sličan ranijem, pokušano je da se nađu novi oblici i nova sadržina delatnosti. Međutim, događaji su se razvijali znatno brže nego dilema pred kojom su se nalazili pripadnici Hašomer hacaira. Prelomni trenutak bio je 22. jun — napad hitlerovske Nemačke na Sovjetski Savez.

Preostali pripadnici Hašomer hacaira zauzeli su stav da se u tim sudbonosnim trenucima ne može sedeti skrštenih ruku i pasivno čekati razvoj događaja. Takav stav, naravno, nije zauzet na prečac, ali nije ni trajalo dugo da se do takvog stava dođe.

S obzirom na okolnost da se veći broj, posebno jevrejskih omladinaca teško mogao sastajati po privatnim stanovima, »ken« je naravno bio oduzet, obično se sastajalo predveče u Dunavskom parku, u onom delu koji se proteže paralelno s Bulevarom, jer je i od Bulevara i od drugih delova parka bio odvojen gustim šipražjem kroz koje se nije moglo proći, a na prilaznim putevima bi uvek neki »stražarili« i ugovorenim znacima ukazivali da li nailazi neko nepoželjan; »stražari« su za ovakvo stražarenje bili dobro izvežbani tokom izviđačko-skautskih vežbi iz predratnih dana.

Dugih razgovora nije bilo, ubrzo je zauzet stav da se poziv KPJ upućen svima koji su voljni da se bore protiv okupatora prihvati i da se priđe aktivnim pripremama za borbu. Postoje mišljenja da su razgovori vođeni s predstavnicima Skoja, međutim može se kategorički tvrditi da su razgovori vođeni s predstavnicima Mesnog komiteta Partije a ne SKOJ-a.

Razgovori s predstavnicima Partije započeti su već jula ili prvih dana avgusta meseca i vođeni su bili više nedelja, obično po podne, u stanu porodice Levinger (Mihajla, odnosno njegovih sinova-blizanaca — Stevana-Jichaka i Pavla-Bargiore) u današnjoj ulici Georgi Dimitrova br. 14. Bez obzira na rizik, takva okupljanja morala su da budu pod nekim krovom, jer bi u parku bila daleko opasnija. Teško je sad reći ko je prvi uspostavio vezu s mesnim rukovodstvom Partije: verovatno su to bili ili pomenuta braća Levinger ili Leo-Lev Sirteš ili, možda, sva trojica zajedno, no, ne može se isključiti da je u tome učestvovao i još neko, kao na primer, Zvonko zvani »Pidžidži« (jednom, u pismenom zadatku u školi, reč »podići« napisao je tako da mu je profesor rekao da se pre može pročitati kao »pidžidži«, pa mu je to ostao nadimak po kojem su ga svi i znali) ili Ervin-Moše Marberger, zvani Moric.

Pomenutih razgovora bilo je nekoliko u razmacima od nedelju — dve dana. Obično je bilo prisutno desetak — petnaest članova Hašomer hacaira, a u ime Partije sastanku je prisustvovala Lilika Bem, koja je nešto kasnije uhapšena i javno obešena; potpisanom se čini da je na jednom ili dva sastanka, osim Lilike Bem, u ime Partije sastanku prisustvovala još jedna osoba, ali u tome više nije siguran. Sastanci su organizovani kao »partije karata« — na stolu se nalazilo nekoliko »špilova« karata, iako niko od Hašomer hacaira nije umeo, niti igrao bilo kakvu igru s kartama; srećom, policija nije nikada naišla, premda su sastanci trajali satima i svakom iole iskusnijem policijskom agentu bi već na prvi pogled bilo jasno da je sastav skupa takav da bi se bavio mnogo čime pre nego igranjem karata.

Razgovori su se, relativno, odužili zbog jednog načelnog pitanja. Pripadnici Hašomer hacaira su insistirali da antifašističkoj

borbi priđu kao pokret, kao pripadnici Hašomer hacaira, a ne kao pojedinci. Pri tome se, naravno, nije postavljalo pitanje poverljivosti, odanosti borbi, jer one nisu osporavane. Postavio se bio princip: svi su želeli da se uključe, koliko god ih je još bilo, ali samo u vidu pokreta, a ne kao ova ili ona ličnost, kao pojedinac. Insistiralo se na takvom priključenju borbi jer su članovi Hašomer hacaira sebe i dalje smatrali pripadnicima tog pokreta i zbog toga nastojavali da tu borbu vode kao članovi pokreta, u saradnji i pod rukovodstvom Partije. Pantijska organizacija je poručivala da prihvata svakog pojedinca i ničim ne dovodi u sumnju privrženost bilo koga toj borbi, ali za tu borbu prihvata samo pojedinca, a ne pokret. Da li je to bilo u duhu proglasa CK KPJ kojim se pozivaju sve ličnosti i organizacije u zemlji, dakle svi oni koji su voljni da se uključe u borbu na antifašističkoj platformi (kao što je bilo, na primer, sa uključenjem nekih klerikalnih ličnosti i organizacija građanskog tipa prilikom stvaranja Osvobodilne fronte), pitanje je na koje potpisani ne ume da odgovori, jer je ovo stvar stručnjaka.

Potpisanom nije poznato da su to vreme bilo gde vođeni slični konkretni razgovori između jevrejskih omladinskih organizacija i Partije i, u tom pogledu, ovaj primer u Novom Sadu bio bi jedinstven.

Međutim, paralelno s razgovorima o tome da li će se borbi pristupiti na ovaj ili onaj način, prišlo se tehničkim pripremama, ako se to može tako nazvati. S obzirom na to da niko od preostalih pripadnika Hašomer hacaira nije služio vojsku, potrebno je bilo obaviti bar osnovnu obuku za upotrebu oružja. Na pomenutim sastancima dogovoreno je da se stvore tri desetine (premda su izbledela sećanja kako su one u stvari nazivane). Bilo je predviđeno da dve desetine budu borbene, a jedna, sastavljena od omladinki i bolešljivih omladinaca, da bude sanitetska.

Bilo je dogovoreno da se »borbena« obuka obavi na obali Dunava, u kraju oko tzv. Guskovog salaša, tada dosta udaljenog od grada. Predviđeno je bilo da tom obukom rukovodi Andrija-Icig Levinger (nije u srodstvu s porodicom Levinger koja je pomenuta) koji je umeo da rukuje oružjem, jer je odslužio vojsku, i kome bi bilo dodeljeno još jedno lice koje bi Partija odredila, ali čije ime pripadnici Hašomer hacaira nisu znali. Međutim, baš u vreme kada je trebalo prići ovoj obuci, Andrija je uhapšen (i novembra iste godine obešen). To je moglo biti negde sredinom septembra meseca.

U međuvremenu predstavnicima Mesnog komiteta predat je onaj inventar Hašomer hacaira koji je mogao biti od koristi u ratu (kao što su, na primer, šatori i sl.). Osim toga, većina pripadnika Hašomer hacaira uključila se u borbu na drugi način.

Na primer, na dan 6. septembra, takoreći ceo grad osvanuo je ispisan parolama posvećenim borbi, Jugoslaviji, Partiji, SKOJ-u, prijateljstvu sa Sovjetskim Savezom, saveznicima, pa bilo je čak i takvih kao što je »Živeo kralj Petar« (6. septembra je bio njegov rođendan). Ispisivanje parola organizovala je partijska organizacija. Parole su pisane po zidovima, trotoarima, gde god se moglo pisati, a bile su pisane pretežno ćirilicom. Svakako, danas se može postaviti pitanje logike i opravdanosti nekih parola, na primer one o kralju, ali u ono vreme one su neosporno imale smisla: pitanje četništva u to vreme u Novom Sadu nije se osećalo tako kao kasnije i bilo je logično da je Partija smatrala da tog dana pokaže svoje postojanje, svoju snagu, svoju želju da se bori, da pokaže kontinuitet Jugoslavije uprkos okupaciji.

Pripadnici Hašomer hacaira učestvovali su i u drugoj akciji partijskog rukovodstva, u akciji sipanja eksera po kolovozu ulica u gradu, da bi se time ometao saobraćaj vozila s gumenim točkovima. Isto tako su učestvovali i u raznošenju i rasturanju letaka i drugog pisanog materijala, kao što je bila »Istina«, koju je izdavalo partijsko rukovodstvo odn. rukovodstvo NOP. Potpisani se dobro seća da je, prenoseći taj materijal, češće morao da prolazi današnjom ulicom Borisa Kidriča, gde se nalazilo sedište Kulturbunda za vreme Jugoslavije, a tokom okupacije stećište Nemaca u Bačkoj. U toj zgradi i oko nje se uvek vrzmalo mnogo Nemaca i, da ne bi bio iznenađen, materijal je nosio ispod košulje omotan oko tela i oko potkolenica ispod sokni, a u ruci je držao tašnu ili mrežu sa bezazlenim materijalom. U drugim akcijama, na primer u akcijama paljenja žita, pripadnika Hašomer hacaira, izgleda, nije bilo.

Druge polovine septembra u Novom Sadu su počela masovna hapšenja naprednih građana, posebno omladine. Ta masovna hapšenja nanela su tešku štetu NOP u Novom Sadu i za jedno vreme ozbiljno poremetila organizovan rad. Hapšenja su zahvatila i pripadnike Hašomer hacaira i uskoro je malo koji član tog pokreta ostao na slobodi. I potpisani je krajem oktobra uhapšen, doduše sasvim drugim povodom.⁴ Kasnije, tokom 1942. godine, nalazio se u severnoj Mađarskoj u logoru s grupom komunista iz Erdelja (Transilvanije) koji su mu pričali da, kada je posle masovnih hapšenja u njihovom kraju jula — avgusta 1941. godine završeno isleđenje, njihovi islednici su im rekli: »No, most megyünk meglátogatni a délvidéki elvtársaitokat« («E, sad idemo da posetimo vaše drugove iz Delvideka» — »južnih krajeva«, kako se tadašnjom zvaničnom terminologijom nazivala Bačka); na žalost, iz zatvora oni nisu mogli blagovremeno da upozore svoje drugove u Novom Sadu i Bačkoj uopšte, da tih dana budu posebno oprezni. Ti su mu erdeljski komunisti govorili, jer im je bilo poznato

da je potpisani pripadnik Hašomer hacaira, da su u Erdelju u Partiju vrlo nerado primali jevrejske omladince ako oni prethodno nisu prošli kroz Hašomer hacair. Ovaj pokret im je na izvestan način bio garancija za njihovu moralnu, političku, etičku, pa i teorijsku naobrazbu i njihovu pripremu za valjan i dobar partijski rad.

Ubrzo posle okupacije grada, kod svoje bake gde je stanovao u Novom Sadu, prenesena je sva »škakljiva« literatura iz biblioteke »kena«, kao i sva važnija arhiva, s obzirom na to da je stanovao blizu »kena«, a u posebnoj kući. To se moralo učiniti jer su, kao što je ranije navedeno, prostorije »kena« oduzete. Dogovoreno je bilo da se, sem izuzetno važnih dokumenata i knjiga, sve ostalo uništi, što je i učinjeno postepenim spaljivanjem tog materijala — baka potpisanog je 3—4 meseca, takoreći iz dana u dan, kuvala samo na tom materijalu; u toku rata, naročito posle deportacije Jevreja iz Novog Sada u Aušvic, propalo je i ono malo materijala što je bilo sakriveno. Zanimljivo je da su agenti koji su hapsili potpisanog prvo zapazili ormane gde je stajao pomenuti materijal, no, srećom, u to vreme u njima je bila samo garderoba i ni brižljivim pregledom nije pronađeno ništa sumnjivo — da je pronađeno nešto od materijala tek pre kratkog vremena uklonjenog iz tih ormana, svakako bi se drugačije postupalo i prema uhapšenom i prema njegovoj baki.

Tih meseci, s jeseni 1941. godine, Hašomer hacair je stvarno prestao da postoji: njegovih pripadnika nije više bilo na slobodi ili su na slobodi ostali samo retki pojedinci koji su izbegli hapšenje i bili, većinom, polulegalno ili sasvim ilegalno, po celoj tadašnjoj Mađarskoj.

— — — ... — — —

Da li je Hašomer hacair u Novom Sadu, pa i u Jugoslaviji uopšte, bio pripremljen za dane koji su nastali aprilskim ratom i za dane koji su mu sledili? Svakako nije. Po kvalitetu svog članstva mogao je da učini više nego što je učinio ili pokušao da učini. Ni on nije blagovremeno sagledao ono što nisu sagledali ni oni koji su bili na položajima gde su mogli mnogo bolje da uoče sve što je naišlo. Da li je do takvog stanja došlo iz objektivnih razloga, pitanje je za diskusiju, ali za pripadnike Hašomer hacaira, mlade ljude koji su imali dve decenije života ili ni toliko, ti su uslovi bili objektivni. Još pre nego što se u Jugoslaviji rasplamsala narodnooslobodilačka borba, Hašomer hacair je prestao da postoji, jer je većina njegovih pripadnika nestala i fizički i biološki. Na primer, u Zagrebu je preko 300 jevrejskih omladinaca zatvoreno još u aprilu — maju mesecu, među njima i mnogi pripadnici Hašomer hacaira, i ubrzo posle toga ubijeni u logoru

»Danica«, u Drnju, kraj Koprivnice, a već avgusta jedva da ih je bilo i u Srbiji.² Ipak, čak i tamo gde je igrom sudbine i slučaja preostao poneki omladinac iz Hašomer hacaira, gotovo bez izuzetka je pošao u NOB.³ Tamo gde su masovna ubijanja počela nešto kasnije (u Bosni, posebno u Sarajevu, ili u Makedoniji, posebno u Bitolju i Skoplju), mnogi jevrejski omladinci-pripadnici Hašomer hacaira priključili su se oružanoj borbi i hrabro borili sa svojim drugovima.

Pripadnici Hašomer hacaira u Novom Sadu, iako prepušteni sami sebi, znali su gde im je mesto u tom času i nisu se kolebali. Takav stav su imali baš kao pripadnici Hašomer hacaira. Koliko je potpisanom poznato, Hašomer hacair bila je jedina organizacija odn. jedini pokret u Novom Sadu, a kojim nisu rukovodili članovi Partije ili SKOJ-a, koji je želeo i nastojao da se kao celina uključi u NOP. Pa i kada u tom smislu nije postignut dogovor, ta okolnost nije sprečila njegove pripadnike da se u velikoj većini uključe u NOB onako kako se ona u to vreme odvijala u Novom Sadu. Nije se desilo nijednom prilikom, ni u jednom slučaju, da su pripadnici tog pokreta iz Novog Sada osramotili svoje ime ili izneverili principe Hašomer hacaira i Narodnooslobodilačkog pokreta. Na ovoj činjenici potpisani posebno insistira.

LITERATURA I BELEŠKE

1 »Hašomer hacair«, Biblioteka »Hanoar«, 3. svezak, Zagreb 1932 (5692). Publikacija — verovatno ne pukim slučajem — bila je ukoričena u izrazito crveni kartonski omot i otuda se obično u svakodnevnom žargonu Hašomer hacaira i zvao »Crveni vodič«.

2 Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji, Savez jevrejskih opština FNR Jugoslavije, Beograd 1952, str. 15 i 58, a i kasnije.

3 Z. Levntal: »Drugovi kojih više nema«, Jevrejski almanah 1954, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, str. 91.

4. T. Kovač: »Prilog poznavanju uništenja jevrejske zajednice u Banatu tokom drugog svetskog rata«, Jevrejski almanah 1963/64, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, str. 137.

5 V. Milin: »Pap Pál életútja«, Forum, Novi Sad 1969, str. 19.

6 J. Romano: »Jevreji zdravstveni radnici Jugoslavije 1941—1945. Žrtve fašističkog terora i učesnici u narodnooslobodilačkom ratu«. Jevrejski istorijski muzej, zbornik 2, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd 1973, str. 95.

7. C. Loker: »Još jedno nenapisano poglavlje u biografiji narodnog heroja Pavla Pappa«, Bilten Udruženja Jevreja iz Jugoslavije u Izraelu, 1974, 5—6, 36.

Summary

SOME RECOLLECTIONS ON HASHOMER HATZAIR IN NOVI SAD
DURING THE FIRST MONTHS OF OCCUPATION

In this work the author gives some of his recollections on the organization Hashomer Hatzair in Novi Sad concentrating himself on the period on the eve of WWII and of the first few weeks of the Hungarian occupation. Reference is made to the preparations the members of Hashomer Hatzair made with a view to participating in the resistance and in the armed struggle against the occupiers. Account is also given of the efforts Hashomer Hatzair made to contact other organizations in the "home country" of Hungary and of the negotiations it had with the representatives of the Communist Party of Yugoslavia in Novi Sad with a view to including Hashomer Hatzair as a whole, in an organized way, in the struggle the CPY organized and waged against the occupiers. The course of events did not allow this idea to materialize but Hashomer Hatzair gave, for all the same, many fighters who participated in the Peoples' Liberation Struggle and in the Peoples' Liberation Movement, as it is evident from the work of Dušan Jelić which gives details in that respect.

Majer Mikloš obešen 18. XI 1941. god.,
Deže Balog osuđen na smrt pa pomi-
 lovan. Poginuo je na prinudnom radu u
 Ukrajini
 Levo je *Mirko Sporer* glavni protagonista
 prilikom osnivanja Hašomera u Subotici
 — kasnije u Izraelu — a desno je *Laci*
Levai sada u Izraelu

Jedna veća grupa organizacije Hašomer Hachaira u Subotici februara 1932. god.
 Označeni su *Bela (Beca) Herlinger*, *Dov Stajner*, *Kornštajn Eden* i
Andrija Gams

Deo kena Hašomer Hacaira u Novom Sadu

Članovi Hašomer Hacaira iz Novog Sada na Hahšari kod Podravske Slatine